

La possessió de sa Vall de la Nou. Una ullada retrospectiva a la seva toponímia (s. XVII-XIX)

Francesc Canuto Bauçà

Amb la present comunicació, tal com indica l'encapçalament d'aquest treball, hem efectuat un recull de la toponímia històrica d'aquesta explotació agrària. Cal dir d'antuvi que el nostre coneixement sobre els noms de lloc es limita a allò que registra la documentació, sobretot la notarial, relativa a la possessió matriu i les distintes terres juxtaposades de la seva pertinença (es Vidriers, sa Torre, es Rafalet, es Puigsec, ses Comes). La documentació mobilitzada ha estat bàsicament la relativa als contractes d'arrendament de les terres i dels tres molins hidràulics (paperer, fariner i draper), tot pertinences de la família Cotoner, propietària de la possessió des de les darreries del segle XVII. Un destacat membre d'aquesta família fou Marc Antoni Cotoner, marquès d'Ariany (m. 1749), el qual, amb les millores efectuades a la possessió (molí paperer, síquies, horts, marjades, parets mitgeres, rotes, etc.) va conformar un espai rural que encara podem contemplar. El treball l'hem dividit en una sèrie d'apartats: hidronímia (torrent, fonts i síquies), toponímia major o noms de les terres o rafals (es Vidriers, es Puigsec, etc.) i d'altres genèrics del món natural, a més de construccions diverses (molins, horts, corrals...). Tot plegat, esperam haver contribuït amb aquest treball, fruit de l'anàlisi minuciosa de la documentació escrita, a la coneixença d'un paratge privilegiat, situat al NE del terme municipal de Manacor i solcat per un curs fluvial, el torrent de na Borges, el més llarg del territori insular.

El torrent de na Borges. Una proposta etimològica

L'element geogràfic més important de sa Vall de la Nou, el qual ha configurat les terres d'aquesta zona del terme de Manacor, és el torrent conegut actualment com a torrent de na Borges. La fórmula general en què s'anomenen els cursos d'aigua és la de «torrent de...» i la varietat de denominacions al llarg del seu recorregut va lligada a les terres que travessen; en el cas que ens ocupa, aquests són alguns dels noms utilitzats per anomenar aquest curs fluvial, ja dins el terme municipal de Manacor: torrent des Caparó, torrent de sa Valleta, torrent de Son Roca, torrent de sa Vall i, finalment, torrent de na Borja o Borges, des de les terres de sa Vall de la Nou fins a la desembocadura, al litoral de la possessió de Son Serra de Marina, del terme municipal de Santa Margalida.

Respecte del nom del torrent, caldria descartar d'antuvi el derivat de l'apel·latiu Borja o del llinatge Borges, absents ambdós del repertori onomàstic manacorí i d'arreu del territori insular. La nostra proposta és un ètim basat en l'àrab *borg* 'torre de vigilància' catalanitzada en *borja*. Paral·lelismes toponímics els trobam arreu del domini català: Borges del Camp (Reus) i les Borges Blanques o Borges d'Urgell (Lleida). Amb el nom «Torrent Ne Borja» el trobam cartografiat al mapa del cardenal Despuig de l'any 1784.

Sembla que això ja ho sabien els nostres ancestres; una cançó popular recollida pel pare Rafel Ginard ens ho recorda:

Na Borges, qui vol dir torre,
en llengo de'n temps primer,
no té torres ni torrer,
sinó, ran d'es sementer,
pins i mates que fan borra.¹

És cosa sabuda que els topònims tenen per base la topografia de l'indret, caldria doncs localitzar la torre que suposadament va donar el nom al curs fluvial en qüestió. L'anàlisi minuciosa de la documentació escrita mobilitzada, concretament els contractes d'arrendament de la possessió de sa Vall de la Nou, ens han posat de manifest l'existència de rastres toponímics com *torre* i *talaia* situats al costat de la possessió matriu. Una possessió, coneguda posteriorment com a rafal, anomenada la Torre ja la trobam registrada als Estims Generals de Manacor de l'any 1578:

Casa y possessió dita la Vall del anou, casa y possessió dita la Torra, casa y possessió dita al morro del Cavaller, casa y raffal dit las Covas, casa y raffal dit lo Rafalet, casa

y raffal dit als Vadriers, dos molins de aygue ab les cases, hort y vinya, tot alou propi, salvo lo Raffal dit lo Raffalet en alou del señor Rey, devuyt mili liures. Sr. Pere Ignasi Torrella. (ARM, AH-2059, f. 547v).

Un inventari dels béns de Tomàs Torrella, propietari en el segle XVII de la possessió de sa Vall de la Nou, registra un rafal anomenat la Torre Vella, situat al costat de la possessió matriu:

-1652, juny 3. Inventari de la possessió de sa Vall de la Nou.

Ítem en la casa major de la Vall de la nou se han trobat los mobles y cosas següents [...]. Ítem se ha trobat la possessió dita la torre Vella ab ses casas, que és pertinèncias de la Vall de la nou, que affronta com en cartas és contengut. (ARM, protocol G-411, f. 82-88).

Diversos contractes d'arrendament registren el rafal la Torre el període 1707-1786:

-1707, agost 21. Contracte d'arrendament del rafal la Torre.

[...] Rafalum meu vocatum la Torra de pertinentiis possessionis vocata la Vall de la Nou termini villa de Manacor, quod quidem arrendamentum ad dictus tempus fatio [...]. (ARM, protocol LI-399, f. 134v-137v).

-1711, agost 15. Contracte d'arrendament del rafal la Torre.

[...] Rafal de dita noble señora anomenat la Torre, de pertinèncias de la possessió la Vall de la Nou, lo qual arrendament en dit nom vos fas per lo dit temps ab los pactes, condicions y ànnua mercè infrascritas [...]. (ARM, protocol LI-402, f. 93-96v).

-1734, setembre 23. Contracte d'arrendament del rafal la Torre.

[...] Rafallum vocatum la Torre de pertinentis possessionis la Vall de la Nou [...]. (ARM, protocol LI-412, f. 61v-63v).

-1786, maig 18. Contracte d'arrendament de la Torre i es Vidriers.

[...] los seus predios dits la Torre y Vidriés, de pertinèncias de la Vall de la Nou, scituats en el terme de la present vila [...]. (ARM, protocol J-1598, f. 195-197v).

La saviesa popular tenia coneixença de la ubicació d'aquesta torre o possessió; una cançó popular ens ho recorda:

Es Rafalet i es Morro
sa Vall i es Vidrier
i es molí Paperer
qui és veïnat de sa Torre.²

Ja en el segle XIX, un contracte d'arrendament registra aquest rafal amb el nom de «Talaia» 'torre des d'on es pot observar i atalaiar', la qual cosa és indicadora de l'existència d'una construcció de caràcter defensiu o de vigilància ubica-

¹ Rafel Ginard Bauçà (1967), *Cançoner Popular de Mallorca*, volum II, núm. 1517, p. 238.

² Ginard Bauçà, Rafel (1970). *Cançoner Popular de Mallorca*, volum III, pàg. 105, núm. 1224

da en aquesta propietat. Probablement deu el seu nom a la proximitat d'un talaiot i jaciment andalusí, situat molt a prop del molí paperer, ambdós cartografiats per Sitjes Vilaró (2014, 57). El topònim, documentat en un contracte d'arrendament de l'any 1851, el situa al costat de l'hort Petit, dins les terres de la possessió de sa Vall de la Nou, a les proximitats del molí paperer:

-1828, abril 14. Contracte d'arrendament de l'hort Petit, sa Talaia i de l'hort dels Vidriers.

[...] Don en arrendament a vós, Guillem Morey, fill de Guillem y de Juana Maria Fons, cònjuges, esta vivent y aquell difunt, natural y vesí de la present vila de Manacor lo hort de la Vall de la Nou, anomenat lo Hort Petit, la Talaya y lo Hort dels Vidriers, situats dins el terme de esta vila y lloch anomenat la Vall de la Nou [...]. (ARM, protocol R-251, f. 371-372v).

Per concloure i posant a discussió aquesta proposta etimològica, el torrent fa el nom d'una hipotètica torre o talaia —observau l'article personal femení 'Na Borja'— que, a través dels rastres toponímics registrats a la documentació, podem situar dins les terres del rafal anomenat la Torre, juxtaposat a la possessió de sa Vall de la Nou. Una altra via a explorar sobre el nom del torrent, que també posam a discussió, podria ser a través d'un lloquet cartografiat al mapa del cardenal Despuig del 1784, amb el nom de «Borga», situat molt a prop de la desembocadura, el qual era pertinença de la possessió de Son Serra de Marina, ja en el terme municipal de Santa Margalida.³

La hidronímia

Vegem en primer lloc els noms de les fonts o surgències localitzades en els documents relatius a la possessió de sa Vall de la Nou.

Font del Raig

Surgència ubicada part damunt les cases de la possessió de sa Vall. La seva canal subministrava aigua a les cases i nodria un safareig que alimentava un hort marjat, de nova construcció, ubicat baix de les cases. La trobam registrada en un document de l'any 1746, el qual consigna les despeses per millores efectuades en aquest conjunt hidràulic:

-1746, abril 29.

³ 1816, setembre 23. Estims de la possessió de Son Serra de Marina (Santa Margalida). «[...] Més quatre bous de Pera Capó amitjer de ne Borjes, estimats per l'amon Guillem Morey y Gregori Ginard, a rahó de corante y tres lliures quiscun 172f. Més una vaque y vadella del dit Capó, estimadas per los matexos valen las duas 43f [...]». (ARM, protocol 2274, f. 168-175).

[...] Més lo ort de la font del Rax, 17 tornays, 4 destres, a rahó de 2£ 10s, 44£ 3s 4d. Més adobar canal de la font qui va a la casa, adobar el sefereix del ort y fer un corral de era y adobar la casa del Puix [Sec] y altras memudèncias 25£ [...]. (ARM, protocol A-820, f. 232-237).

En un contracte d'arrendament de la possessió de sa Vall de la Nou de l'any 1851, la relació dels estims registra dues piques per abeurar el bestiar, situades en aquesta font:

-1851, febrer 5.

Més en la fonteta, duas picas de abeurar el bestiar y a los cestadors y estables, tres barreras. (ARM, protocol M-2443, f. 37-40).

Font Major / Font de sa Vall / Font de na Memòria

Coneguda actualment com na Memòria, és la font principal de sa Vall de la Nou, la qual va originar tot el sistema hidràulic de la contrada. El seu cabal s'ha estimat en uns 450 litres per minut, si bé en èpoques de fortes pluges té pujades puntuals. A la mitat del segle XIX un contracte d'arrendament⁴ registra un corral (lloc on es troba situada la font) anomenat d'en Memori, malnom d'un arrendatari manacorí. A partir d'aquesta època fou coneguda com na Memòria o font de na Memòria.

Sabem, per un document del segle XVIII, les despeses ocasionades per la construcció de la síquia, des de la font fins al molí paperer:

-1746, abril 29.

[...] Més de la font fins al molí paperer, que són cent quaranta y sis destres paradada de peret de gruix a cada part y part de ella enllosada de pedra viva, a rehó de quatra lliuras, són cinch-centas vuytanta y quatra lliuras. Dich 584£ [...]. (ARM, protocol A-820, f. 232-237).

Font Figuera

Surgència no localitzada. La trobam consignada en un document sobre les despeses generades per millores efectuades a la possessió de sa Vall.

-1746, abril 29.

[...] Més al tencat de la Font Figuera, són 36 tornays 34 destres a rahó de 2£ val 13£ 6s [...]. (ARM, protocol A-820, f. 232-237)

⁴ ARM, protocol M-2443, f. 178v-181.

Font des Rafalet Drac

Un contracte d'arrendament del lloquet, de principi del segle XVIII, ens revela que es volia fer un hort, tot aprofitant «las fonts de ell». Desconeixem si en l'actualitat existeix aquesta font.

-1711, setembre 1. Contracte d'arrendament des Rafalet.

[...] Ítem reserva facultat per en cas aparegués a dita Il·lustre y noble señora, de prendre la terre de dit Rafal que ly apareixerà, per fer un hort reguiu de las fonts de ell y pendre las quantitats de fems de la era y de la stable y lleñam per fer formigués que me apareixerà, per el cultivo de dit hort, rellevant-se emperò de las ànnuas mercès lo que importará [...]. (ARM, protocol LI-402, f. 105-109).

Nogensmenys els pactes d'un contracte d'arrendament del Rafalet de l'any 1851 posen de manifest l'existència d'un hort:

-1851, febrer 9. Contracte d'arrendament des Rafalet i es Puigsec.

[...] Que vosaltres dits conductors tendreu obligació de aportar-me en la mia posada de Manacor, tot el temps que permanexeré en ella, una dotzena de llimonas de las més grosas de dins lo hort, com també un paner de fruita de la que hey age en dit hort, cada semana [...] Que dits conductors tindreu obligació de aportar-me també en la mia posada, duas vegadas cada semana, una porció de las verduras que se feran en dit hort, com també mitge cordera de favas secas de las que se culliran en el mateix [...]. (ARM, protocol M-2443, f. 48-52).

Toponímia del sistema hidràulic. Genèrics dels elements constructius

La documentació mobilitzada (s. XVII-XIX) no ha aportat gaires unitats lèxiques relatives a la petita hidràulica tradicional: entrador, calçada, parat i portell. Hem afegit en aquest apartat, per la seva importància, l'amarador i el prat, genèrics localitzables a qualsevol xarxa fluvial d'arreu del territori insular.

Entrador, s'

Situat dins la possessió veïnada de Son Roca (Petra). És el lloc del torrent on a través de la construcció d'un parat es desviava l'aigua i mitjançant una síquia es conduïa cap a les terres de sa Vall. Aquesta construcció es va efectuar el 1717 amb la idea d'aprofitar les aigües del torrent i també les de la font de Gos-salva. Transcriurem a continuació uns fragments del contracte de compravenda efectuat entre ambdós propietaris:

-1718, març 21.

[...] Nosaltres Jordi Roca y Juan Roca, para y fill, de la possessió Son Roca del terme de la vila de Petre: sabent y attanent *vossa señoria* egrègia dona Bàrbara Nunis de Sant

Juan òlim merquesa de Bellpuig, haver-nos fet demenar consentissem y donàssem facultat per prendre le aigue del torrent y de le font de Gosaubo per pessar per dins les terres de dita nostra possessió Son Roca fins a conduhir-le a la partió del predio del Avall de la Nou, prenint dita aygue al paratje y part ahont li convindia millor per dita conducció y *que vossa señoria* satisfèria lo valor del territori necessitaria per fabricar le séquia, com en efecte havent donat el permís y consentiment a *vossa señoria* de conduir dita aygua, fabricà en anys pessats le séquia en les terres de dita possessió Son Roca per dita conducció y axí matex féu lo any pessat lo parat de pedre y morter en lo entrador, en conformidat de continuar dita séquia segons queda comensada de pedre y morter [...]. Haguda consideració que per les terres ahont està fabricada dita séquia per ordinari es feya prat del matex torrent, encara *que* antes foren rotas, que foren ratudas per causa de negar-se per la còpia de le aygua caye en ellas del dit torrent y antes bé, considerar útil fer la séquia per recullir dita aygua y a més fent-se de pedre y morter. Cuyas 150£ se nos ha ofert pagar per medi de dit son procurador [...]. (Canuto 2017, 252).

Diversos contractes d'arrendament del molí paperer, fariner i draper registren en els pactes l'obligació, per part de l'arrendatari, de mantenir neta la síquia fins a l'entrador. Vegem-ne un exemple:

-1734, maig 10. Contracte d'arrendament del lloquet es Puigsec i el molí draper.

[...] Ítem és pacte que vós, dit conductor, degau limpiar y escurar la séquia ab que mol lo dit molí a costas vostras, todas las vegadas que serà necessari axí per brutor natural de erba, terras o altrament per qualsevol torrentada o infortuni de temps diví o humà, desde dit molí draper fins allí ahont serà necessari y axí mateix escurar la font major en los casos referits y desde la font tota la séquia fins a lo entrador què és fora de dit predio la Vall, tot a costas vostras [...]. (ARM, protocol LL-412, f. 22v-25v).

Per contra, el lloc del retorn de les aigües sobrants cap al torrent és conegut actualment com el ventador. Segons Mascaró et al. (1999, 106 i 115) la síquia principal disposa de dues canals que serveixen per girar l'aigua al torrent i són utilitzades per treure l'aigua de la síquia principal, per tal d'efectuar feines de neteja o de manteniment. Finalment una altra canal, la del sobrant de l'aigua, situada al final de la xarxa on s'ajunten les dues síquies provinents de les rotes velles i de les rotes noves, serveix per abocar l'aigua sobrant al torrent.

Calçada

Sembla que fa al·lusió a una canalització o síquia empedrada.⁵ Aquest genèric l'hem trobam registrat un sol cop, a la documentació relativa al molí paperer, concretament en un contracte d'arrendament:

⁵ Un recull toponímic de la possessió de Sarrià (Palma) registra «Sa Calçada. Autèntica obra d'enginyeria que servia per conduir les aigües de la font de Son Llabrés fins a la possessió de Sarrià». (Salamanca 2007, 13-26).

-1751, juliol 12. Contracte d'arrendament del molí paperer.

[...] Ítem és pacte que vós, lo dit conductor, tindreu obligació de fer neta la sèquia del dit molí y escurar-le a costas y despesas pròpies vostres, però en el cas que en las parets o calçadas de dita sèquia, se degue fer algun reparo que necessit de picapedrer, serà de la obligació de mi dit don Pedro, el fer-lo y executar-lo de comte propi [...]. (ARM, protocol O-309, f. 140-142v).

Parat

Construcció de pedra i morter situada en el llit del torrent per tal de desviar les aigües.⁶ Actualment és usual d'una manera aclaparadora el genèric *portella* (Andreu 2004, 98). Documentat el 1718 en una acta de compravenda, relativa a l'entrador situat a la possessió de Son Roca (Petra):

[...] havent donat el permís y consentiment a *vossa señoria* de conduir dita aygua, fabricà en anys pessats le sèquia en les terres de dita possessió Son Roca per dita conducció y axí matex féu lo any pessat lo parat de pedre y morter en lo entrador [...]. (ARM, protocol Ll-400, f. 3032v).

Portell

Registrat un sol cop, el 1859, a la documentació relativa a la possessió de sa Vall de la Nou.

[...] Y en cuant a la matexa aygua del regar, serà obligació també de los matexos conductors, tenir las síquias corrents y en cuant a la de Son Roca no permetran que li obliguen portells ni que li aturen [...]. (ARM, protocol M-2451, f. 264-270v).

Amarador, s'

Els amaradors són gorgs o basses, situats als llits dels torrents, on es posaven en remull les distintes fibres vegetals (cànjom, lli, càrritx) abans de ser obrades. Ubicat al torrent de na Borges, desconeixem la seva situació. Aquest genèric toponímic l'hem trobam registrat un sol cop a la documentació relativa al molí paperer, concretament en un contracte d'arrendament, el qual consigna la relació dels estims del molí:

-1736, març 10. Contracte d'arrendament del molí paperer.

[...] Més 27 posts de pi de 12 a 13 palms de llargària, que estan dins lo amaredó. Més

⁶ El DCVB, s. v. *Parat* consigna aquesta accepció: «Paret seca que es construeix als costers o llocs rostos per impedir que la terra sigui emportada per les aigües de pluja (Pla de Mallorca)». Aquesta és l'accepció registrada en un contracte d'arrendament de la possessió de sa Vall de la Nou el 1853: «[...] Tampoch podrà impedir a dit señor marquès o al qui lo represent, mentres no estigue sembrat, de poder fer marges o parats, plantar los arbres que bé li apareixerà en lloch o puesto que tròpia més convenient, ni de fer los forns de calç que li apareixeran dins dit predio [...]». (ARM, protocol M-2445, f. 394-399v).

2 socas de pi que estan en remuy, que han de servir per la prensa per ser de fer novas. Més 5 trosos de pi que estan en remuy per 5 masas. Més 1 abre nou que està en remuy que se poserà quant serà necessari [...]. (ARM, protocol M-2443, f. 37-40).

El cultiu del cànjom era habitual a les terres de sa Vall de la Nou. Els contractes d'arrendament registren, entre els agatges o productes que s'havien d'entregar al senyor de la possessió, mig o un quintar de cànjom trencat i espatat.

Prat, es

El genèric *prat*, a Mallorca, sol designar una extensió de terra amb abundància d'aigua, un aiguamoll. Són àrees inundables, terres mollericoses, en les quals apareix vegetació pròpia d'indrets humits. Els prats a sa Vall de la Nou estaven situats a la plana d'inundació del torrent i eren rotes «retudes» o sia no aptes per al conradís, les quals es destinaven a sembrar-hi polls, arbres del gènere *Populus alba* i *Populus nigra* molt lligats a les conques hidrogràfiques.⁷ Una zona de prat significativa, a l'alçada de la possessió de sa Vall i juxtaposada al torrent, la podem visualitzar al plànol de parcel·lació de l'any 1924 (parcel·la núm. 44, «prado») reproduït a l'obra de Mascaró et al. (1999, 67). Les agrupacions d'individus d'aquesta espècie reben el nom de pollars. Al parcel·lari adduït (parcel·les núm. 99, 103 i 104) trobam registrades amb la retolació «àlamos» rotes destinades a pollars. A través dels pactes dels contractes d'arrendament hom pot veure els passos a seguir per a l'aprofitament de les terres inundables. Vegem-ne alguns:

-1840, gener 4. Contracte d'arrendament de la possessió de sa Vall de la Nou.

Més lo és que si jo, dit marquès, vull sembrar polls en ditas posesions, no podreu vós, dit arrendatari, impedirlo ans bé, serà de la vostra obligació el cuidar que no los espeñi ni ocasió dañi el bestiar del lloch ni altre, y esto serà únicament en las rotas aigolosas. (ARM, protocol S-1946, f. 1-4v).

-1853, octubre 26. Contracte d'arrendament de la possessió de sa Vall de la Nou.

Pacte onse. Que sempre y cuant se haguesen de abandonar cualsevol de las rotas, per no provar los abres fruitals o per altre motiu y se hagués de pasar a sembrar polls o lo que aparegués a dit señor, estas quedaran per son conte y no podrà el conductor tenir ningun dret, a no ser que se arreglasen a justa tasació de lo que valguen y si no se ajustan, se li ferà la corresponent rebaxa de la ànnua mercè de ells y per consiguent prenr-las dit señor a conte seu, ja bé per sembrar-las de polls o bé de fruitals o estivas. Tendrà la obligació, dit conductor, de donar-li la aygua necessària per regar-las, tant sia de polls per conrar-los los primers sis anys, com de los demás, sens que puga ecsigir cantidad alguna per dita aygua.

⁷ El cultiu d'aquests arbres proporcionaven un guany econòmic molt important, d'aquí que fossin registrats amb el nom castellà «àlamos» en els Amillaraments efectuats entre 1857-1863 arreu del territori insular.

Pacte tretze. Que si de aquí en avant, algunas de las rotas de pollars, se aguesen de sembrar de abres fruitals o pasar a rotas de conradís, no hey tendrà dit conductor dret algun, a no ser que se fes ajust o conveni per el seu just preu, pues de lo contrari, tendrà la facultat, dit señor marquès, de donar-las a qui bé li aparexerà y tendrà la obligació, dit conductor, de donar la aigua corresponent a ellas, sens que puga pretenir ninguna cantitat per ditas aigües. (ARM, protocol M-2445, f. 394-399v).

-1859, setembre 30. Contracte d'arrendament de la possessió de sa Vall de la Nou.

Pacte quince. Que los indicats conductors, podran pasturar el seu propi bestiar dins los polls alts, después de que estos no se conren, pagant però, los dañys y perjuis que dit bestiar pugués ocasionar. (ARM, protocol M-2451, f. 264-270v).

Síquies i albellons

Les actuacions a la plana d'inundació o prat del torrent, les podem constatar a través dels pactes i obligacions registrats en els contractes d'arrendament:

-1711, agost 15. Contracte d'arrendament del rafal la Torre.

[...] ab pacte que de nombre de ditas 16£ pugau gastar per milloras de dit lloch 4£ cada any en séquias y albellons, que se vos pendran en compte, donant a raber las milloras condretas, ço és, las séquias lo darrer any y los albellons en cas ne fassau, quant se heuran de tapar [...]. (ARM, protocol LL-402, f. 93-96v).

Els horts

Els horts, quasi tots situats dins les terres de la possessió, eren arrendats, amb el seu torn corresponent d'aigua, amb d'altres terres. Són aquests: hort de la Torre, hort Nou, hort Gran, hort Petit, hort del Rafalet i hort dels Vidriers.

Hort de la Torre / hort Vell

Situat a les terres del rafal la Torre. Anomenat algun cop hort Vell a la documentació. Es tracta de l'hort de l'antiga possessió de sa Torre, de pertinença a sa Vall de la Nou, propietat de la família Torrella, documentat l'any 1652:

-1652, juny 3. Inventari dels béns de Tomàs Torrella.

[...] Ítem un hort de pertinentias de dita possessió de la Vall de la nou ab ses casas lo qual se diu lo hort de la torra vella, lo qual estava arrendat a Guillem Bauçà y are a Bernat Sbert ab los quals se han de passar comptes [...]. (ARM, protocol G-411, f. 82-88).

L'arrendament es feia conjuntament amb l'hort Nou, situat al seu costat:

-1707, agost 21. Contracte d'arrendament de l'hort de la Torre i de l'hort Nou.

[...] duos hortos sive dos horts, lo un dit lo hort de la Torre y lo altre lo hort nou, contiguo y iunt a dit hort de la Torre, qui sunt dei pertinentiis possessionis vocata la Vall de la Nou [...]. Ítem se vos donen per ajuda de dit arrendament, los fems de la Torre vella un any part altre, ço és, del corral dels bous, de la estable y de la era, no emperò los del bestiar menut y axí matex facultat de pendrer lleña de la garriga per fer formiguers per lo que haureu menester y per cultura de dit lloch [...]. (ARM, LI-399, f. 125-128v).

Un altre contracte d'arrendament, aquest de l'any 1721, registra l'extensió dels dos horts, els quals estaven situats per devora el molí paperer, així com del repartiment o dret de l'aigua:

-1721, desembre 26. Contracte d'arrendament de l'hort Vell i l'hort Nou.

[...] hortum tenoris sex quarteratas vocatum lo Hort Vell y Nou, que està prop lo molí de paper, de pertinentiis possessionis del Avall de la Nou, qui scituatur in termino villa de Menecor [...]. Ítem ab lo present arrendament se vos done facultat de pendre la aygua de la mitat de la séquia tots los dilluns, dimecres y disaptes des de mitx die fins post el sol y no més [...]. (ARM, protocol LI-406, ff. 106v-110v).

Hort Nou

Documentat el 1707. Situat al costat de l'hort de la Torre. Vegeu més amunt.

Hort Petit

Situat dins les terres de la possessió de sa Vall de la Nou.

-1786, maig 14. Contracte d'arrendament de l'hort Petit.

[...] Ítem és pacte que no podreu pendrer més aygua per regar que la que fins el dia de vui haveu presa, en los días y hores que té aseñaladas dit hort, de que estau noticiós y sou sabedor, vós, dit conductor. Ítem que no van compresos en lo present arrendament dotze morers de los que se troban en dit hort, puis que dit señor don Fernando se los reserva per son servei [...]. (ARM, protocol J-1598, f. 189-190).

-1828, abril 14. Contracte d'arrendament de l'hort Petit, sa Talaia i de l'hort des Vidriers.

[...] don en arrendament a vós, Guillem Morey, fill de Guillem y de Juana Maria Fons, cònjuges, esta vivent y aquell difunt, natural y vesí de la present vila de Manacor lo hort de la Vall de la Nou, anomenat lo Hort Petit, la Talaya y lo Hort dels Vidriers, situats dins el terme de esta vila y lloch anomenat la Vall de la Nau [...] tendrà dit arrendatari un dia de aygua per regar y serà obligació del mateix de cuydarse de los abres dels Vidriers y plantar los que aniran faltant [...]. (ARM, protocol R-251, f. 371-372v).

-1851, febrer 5. Contracte d'arrendament de l'hort Petit o Talaia, l'hort dels Vidriers i la rota de la Senyora.

[...] Tercer, que vós, dit conductor tindreu un dia de aygua per regar las vostras terras o dinades cada semana y serà de la vostra obligació el cuidar-vos de los abres dels Vidriers, guardar-los del bestiar y si per culpa vostra se estropeas algun deureu pagar

deu lliuras per cada un de ells y plantar los que aniran faltant, baix de la meua direcció [...]. (ARM, protocol M-2443, f. 40-42).

-1853, desembre 20. Contracte d'arrendament de l'hort Petit o Talaia, l'hort dels Vidriers i la rota de la Senyora.

[...] Tercer. Que el referit conductor tindrà un dia de aigua per regar las suas terras o dinades cada semana y a més de esta, una nit de aigua també cada semana, el dimecres, per poder regar la citada rota anomenada de la Senyora y serà de la obligació de dit conductor el cuidar-se de los abres dels Vidriers, guardar-los del bestiar y si por culpa de dit conductor se estropeàs algun, deurà pagar deu lliuras per cada un de ells y plantar los que aniran faltant baix de la direcció del señor marquès o del qui lo represent [...]. (ARM, protocol M-2445, f. 498-502).

Hort des Rafalet Drac

Vegeu: font des Rafalet Drac.

Hort dels Vidriers

Situat a les terres del rafal es Vidriers. S'arrendava conjuntament amb l'hort Petit i la rota de la Senyora. Vegeu: hort Petit.

Sa Vall de la Nou i els seus rafals

Des de principi del segle XVII sa Vall de la Nou era propietat de la família Torrella. La possessió matriu amb els rafals juxtaposats que havien anat adquirint, per via de compra o per herència, conformaren l'espai que coneixem actualment com sa Vall de la Nou. Vegem a continuació les terres o rafals que formaven part de la possessió matriu:⁸

Rafal ses Comes / ses Comes

El genèric *coma* en el Pla de Mallorca és un mot viu i abundant, el qual s'aplica a un tros de terra de forma allargassada que forma concavitat i sol estar enmig i/o voltada d'espais incultes (bosc, garriga, pleta). No coneixem *de visu* el lloc en qüestió, però per la seva situació, al costat del Puigsec, crec que és tributari de les característiques descrites anteriorment. Es tracta d'un rafal de pertinença de la possessió de sa Vall de la Nou documentat l'any 1652:

-1652, juny 3. Inventari dels béns de Tomàs Torrella.

⁸ A la relació no hi hem consignat la propietat anomenada el Morro dels Cavallers, ja que per motius d'herència es va desvincular de la família Cotoner durant el s. XVIII.

[...] Ítem un rafal anomenat las Comas de pertinentias de la Vall de la nou, que està arrendat a Pere Oliver àlias Perich de la vila de Petra a temps de 3 anys contadors del dia de Nostra Señora de agost 1651 en avant per ànnua mercè de 33 *quarteras forment* y deu *quarteras ordi* y un parell de capons, pagadors dit gra a Sant Pere y Sant Pheliu y té los estims y levors següents

Primo un parell de bous estimats trenta y cinch lliuras. 35£

Ítem dos vachas estimadas vint lliuras. 20£

Ítem té per llavors deu *quarteras forment*. 10 *quarteras forment*

Ítem vuyt *quarteras ordi*. 8 *quarteras ordi*

Ítem duas *quarteras vena*. 2 *quarteras vena*

Ítem quetorze *quarteradas de goret binat*. 14 *quarteradas goret* [...]. (ARM, protocol G-411, f. 82-88).

Sembla que aquesta propietat no disposava d'habitatge, ja que els contractes d'arrendament sempre es feien conjuntament amb les terres veïnades des Rafalet i des Puigsec.

-1715, setembre 12. Contracte d'arrendament des Rafalet i ses Comes.

[...] Barbara Nunis de Sancto Joanne et Cotoner [...] conduco sive arrendo vobis Antonio Galmés, cultori naturali villa de Menecor et Catalina Sureda viuda [...] predium vocata lo Rafalet del Avall de la Nou, et Rafallum vocatum las Comas [...]. (ARM, protocol LI-404, f. 215v-220).

-1734, maig 10. Contracte d'arrendament des Rafalet i ses Comes.

[...] Doña Raymunda de Queral, viuda del señor don Francesch Cotoner [...] lloga, conduesch y arrenda a vós Joan Galmés, conrador, natural de la vila de Manecor assí present etc. los predios dits el Rafalet y las Comas, de pertinèncias de la possessió la Vall de la Nou [...]. (ARM, protocol LI-412, f. 28-31v).

-1786, maig 17. Contracte d'arrendament des Rafalet i ses Comes.

[...] don Fernando Chacón, Manrique de Lara y Cotoner, cavaller del Hàbit de Calatraba [...] arrenda si ve llogue per temps de sis anys y sis esplets [...] a vós, Guillem Alcover, fill de Antoni, natural y vezi de la present vila y als vostros, present y abaix acceptant, el predio dit el Rafalet ab totes las suas pertinèncias, scituat en el districte de la Vall de la Nou [...] El qual arrendament de dit predio el Rafalet juntament ab las Comes, per el temps de sis anys y sis esplets [...]. (ARM, protocol J-1598, f. 190v-193).

Puigsec, es

Es tracta d'una explotació agrària de secà i ramadera, situada al costat des Rafalet Drac. L'obra de Sitjes Vilaró (2014, 176) situa un jaciment andalusí en aquest lloc i l'alqueria Binicudia. Probablement fa el nom del rector Bernat Puigsec (m. 1314), el qual deixà fundat un benefici a l'altar de Sant Jaume de l'església de Manacor (Rosselló Vaquer 1978, 80). El nom s'explica tot seguint el model basat en cognoms: article masculí + cognom (Aguiló 2023, 33). Vet

ací alguns exemples d'arreu del territori insular: Es Puigderrós (Llucmajor), es Puigmoltó (Montuïri), es Montagut (Sant Joan).

Era una possessió de pertinença de sa Vall de la Nou documentada l'any 1652:

-1652, juny 3. Inventari dels béns de Tomàs Torrella.

[...] Ítem altre possessió anomenada lo Puig Sech ab ses casas, de pertinentias de dita possessió de la Vall de la nou la qual té arrendada Guillem Castelló del lloch de Maria a temps de 3 anys contadors desde 25 agost 1649 per ànnua mercè de 35 *quarteras* forment deu *quarteras* ordi y 22£ tot a la festa de *Sant Pere* y *Sant Pheliu* y fa per avarias un añell y un parell de capons y té los estims y llavors següents

Primo un parells de bous vermells ja de edat, estimats vint y set lliuras y deu sous. 27£ 10s

Ítem altre parell de bous estimats quoranta lliuras. 40£

Ítem una vaca lhora ab un vadell quinze lliuras y deu sous. 15£ 10s

Ítem altre vaca negre de 11 anys estimada onze lliuras. 11£

Ítem una somera gelada ab una ruqueta negre estimat quetorze lliuras. 14£

Ítem una egua grisa estimada cinquanta una lliura. 51£

Ítem un poltro gris de edat de 3 anys estimat sexanta lliuras. 60£

Ítem ha rebut dit conductor de la *viuda* de Antoni Bonet òlim arrendador de dita possessió 10£ 10s que faltaran anels que tenia dit Bonet las quals ha de tomar a la fi de dit arrendament. 10£ 10s

Ítem té deu *quarteras* forment per llavor. 10 *quarteras* forment

Ítem té per llavor deu *quarteras* ordi. 10 *quarteras* ordi

Ítem té vint *quarteradas* de goret, ço és, part sols llaurat y lo demás binat [...]. (ARM, protocol G-411, f. 82-88).

Els contractes d'arrendament del segle XVIII-XIX registren aquesta explotació agrària com a rafalet:

-1707, setembre 1. Contracte d'arrendament del rafalet es Puigsec (ARM, protocol LI-399, f. 132-134v).

-1711, agost 15. Contracte d'arrendament del rafalet es Puigsec (ARM, protocol LI-402, f. 96v-99).

-1734, maig 10. Contracte d'arrendament del rafalet es Puigsec (ARM, protocol LI-412, f. 22v-25v).

-1786, maig 10. Contracte d'arrendament del rafalet es Puigsec. El document registra en un dels pactes que no hi va comprès el Delmari o Cavalleria de sa Vall de la Nou (ARM, protocol S-1786, f. 187-189).

-1790, febrer 23. Contracte d'arrendament de l'Església (Torre i Vidriers) i es Puigsec.

[...] Ítem és pacte que, en cas que el dit señor don Fernando volgués posar en estat de cultivo una de las Comas, que van compresas en el present arrendament, de pertenèncias del Puig Sech, no lo podran impedir dits conductors, però trata la dita Coma, la deuran conrar los referits arrendadors com a sementer comprès en el present arrendament [...]. (ARM, S-1599, 17-20v).

-1798, febrer 19. Contracte d'arrendament del rafalet es Puigsec (ARM, protocol S-1614, f. 1-2v).

-1808, octubre 7. Contracte d'arrendament des Rafalet d'en Benet Dac i es Puigsec (ARM, M-2295, f. 55-57v).

-1829, març 2. Contracte d'arrendament des Rafalet d'en Dac i es Puigsec (ARM, protocol M-2517, f. 18v-21).

-1851, febrer 9. Contracte d'arrendament des Rafalet i es Puigsec. El document especifica que no hi van compresas les rotes de reguiu ni els corrals de polls (ARM, protocol M-2443, f. 48-52).

-1858, agost 3. Contracte d'arrendament des Rafalet i es Puigsec. El document especifica que no hi van compresas les rotes de reguiu ni els corrals de polls (ARM, protocol M-2450, f. 257-263v).

Rafalet, es / Rafalet d'en Dac / Rafalet Drac

Sitjes Vilaró (2014, 96) situa un jaciment andalusí en aquest lloc i aporta unes confrontacions, localitzades a la documentació de l'Escrivania de Cartes Reials, les quals posen de manifest que podria ser el rafalet Agut, el qual no s'ha pogut relacionar fins ara amb el corresponent nom andalusí. Es tracta d'una possessió de pertinença de sa Vall de la Nou, documentada l'any 1652:

-1652, juny 3. Inventari dels béns de Tomàs Torrella.

[...] Ítem la possessió anomenada lo Rafalet de pertinentias de dita possessió de la Vall de la nou ab ses casas, la qual està arrendada a Antoni Femenia y ha comensat a 15 de agost 1632 y va continuant fins lo dia present y fa de ànnua mercè cada any 100 *quarteras* forment 30 *quarteras* ordi y 45£

Ítem se ha trobat que lo dit conductor té los estims y llevors següents

Primo té dit conductor 30 *quarteras* forment per llavor. 30 *quarteras* forment

Ítem té vint *quarteras* de ordi per llavor. 20 *quarteras* ordi

Ítem una *quartera* xexa per llevor. 1 *quartera* xexa

Ítem té per estims 3 parells y mig de bous estimats cent y nou. 109£

Ítem té vuyt vacas bous y vadellas estimat tot quoranta nou lliuras y deu sous. 49£ 10s

Ítem té quatre eguas ab una mula jova estimadas doscentas quaranta lliuras. 240£

Ítem cinch bèstias, ço és, un cavall, un burro, dos mulas, la una de edat y l'altre jove y una burra tot estimat cent cinquanta y sis lliuras. 156£

Ítem vuytanta set ovellas grossas sens estimar. 87 ovellas grossas

Ítem vint añells. 20 añells

Ítem dos mardans. 2 mardans

Ítem quinze cabras. 15 cabras

Més té sis cabrits. 6 cabrits [...]. (ARM, protocol G-411, f. 82-88).

Des de principi del segle XVIII aquesta propietat ha estat coneguda amb un determinant antroponímic. El 1707 la propietària, Bàrbara Nunis de Santjoan, arrendava es Rafalet, per un termini de quatre anys o quatre esplets, a Benet Riera àlies Dac i el fill Pere, naturals de Manacor.⁹ A partir de llavors, Rafalet d'en Dac o Rafalet Dac han estat els noms utilitzats per identificar aquesta propietat. La creativitat popular hi ha dit la seva sobre el nom actual, Rafalet Drac, en què és conegut des del segle XIX.

Els contractes d'arrendament del segle XVIII-XIX registren algun cop aquest rafal arrendat conjuntament amb d'altres terres de sa Vall de la Nou:

-1707, setembre 1. Contracte d'arrendament des Rafalet (ARM, protocol LI-399, f. 137v-141v).

-1711, agost 19. Contracte d'arrendament des Rafalet (ARM, protocol LI-402, f. 105-109).

-1715, setembre 12. Contracte d'arrendament des Rafalet i ses Comes (ARM, protocol LI-404, f. 215v-220).

-1734, maig 10. Contracte d'arrendament des Rafalet i ses Comes (ARM, protocol LI-412, f. 28-31v).

-1750, desembre 21. Contracte d'arrendament des Rafalet, l'hort Gran, l'hort Petit, el molí draper i el molí fariner (ARM, protocol O-309, f. 119v-121v).

-1786, maig 17. Contracte d'arrendament des Rafalet i ses Comes (ARM, protocol J-1598, f. 190v-193).

-1798, agost 31. Contracte d'arrendament des Rafalet d'en Benet Dac (ARM, protocol S-1613, f. 415-417).

-1808, octubre 7. Contracte d'arrendament des Rafalet d'en Benet Dac i es Puigsec (ARM, protocol M-2295, f. 55-57v).

-1829, març 2. Contracte d'arrendament des Rafalet d'en Dac i es Puigsec (ARM, protocol M-2517, f. 18v-21).

⁹ Hem localitzat el testament d'una germana? seva, Bàrbara Riera Bauçà, àlies Dach (m. 1779), filla de Joan i de Joana Bauçà, natural de Petra. Era casada amb Guillem Salom, amb el qual va tenir tres fills, Guillem, Joan i Joana Maria. Testament el 31 de juliol de 1779 en poder del notari Pere Domenge (ARM, protocol 4439, f. 311-311v).

-1851, febrer 9. Contracte d'arrendament des Rafalet i es Puigsec (ARM, protocol M-2443, f. 48-52).

-1858, agost 3. Contracte d'arrendament des Rafalet i es Puigsec (ARM, protocol M-2450, f. 257-263v).

Rafal la Torre / la torre Vella

Era una pertinença de la possessió de sa Vall de la Nou, documentada com a «Rafal la Torre» el 1652, en un inventari dels béns de Tomàs Torrella, propietari de la possessió matriu. El topònim encara era viu el 1798 ja que el trobam consignat en un contracte d'arrendament juntament amb es Vidriers i es Puigsec. Posteriorment fou integrat dins les terres de la possessió matriu. Les seves terres limitaven amb la possessió de Son Roca i s'estenien cap a llevant fins passat el molí paperer.

-1652, juny 3. Inventari dels béns de Tomàs Torrella.

[...] Ítem se ha trobat la possessió dita la torre Vella ab ses casas que és pertinències de la Vall de la nou, que affronta com en cartas és contengut, la qual està arrendada a Bernat Sbert, com consta ab scriptura privada a temps de 3 anys que comensà a 15 agost y va continuant fins lo dia present y fa de ànnua mersè cada any 43 quarteras forment 20 quarteras ordi, tot bo, nou, net y rebedor a Sant Pere y Sant Pheliu y 20L tembé cada any dos capons y un añell

Ítem se ha trobat que se han passats comptes ab lo dit Sbert conductor a 15 janer 1650 ques conta per temps de 5 anys que havia tinguts fins dit dia y resta debitor en 9 L y dos capons y des de las horas ens ha pagat diverses partidas que se han de contar y ajustar comptes

Ítem se ha trobat que dit Bernat Sbert en lo dit arrendament te los estims següents que ha de tomar finit dit arrendament

Primo un parell de bous de set anys estimats quoranta lliuras. 40L

Ítem dues vachas grossas de edat de deu anys, una brava, una vadella y un vadell, que són cinch bèstias bovinas, tot estimat vint y dos lliuras. 22L

Ítem un bou ros estimat deu lliures. 10L

Ítem un bou vermell bragat estimat vint y sis lliuras. 26L

Ítem un cavall roig estimat cinquanta tres lliuras. 53L

Ítem una mula negra filla de egua de 3 anys estimada sexanta lliuras. 60L

Ítem una egua grisa grossa de edat de dotze anys ab una pullina estimat. 60L

Ítem una poltra negra de edat de 4 anys per sexanta lliuras. 60L

Ítem altre potra grisa de edat de quatre anys estimada sexanta lliuras. 60L

Ítem té eynas de bestiar, ço és, arada cuxins, jous, xadas et àlias estimat set lliuras y quinze sous. 7L 15s

Ítem té de gorets devuyt quarteradas, ço és, dotze sols lleurat y sis binadas estimat a 20

sous per quarterada val 24L

Ítem té per llevar vint quarteras forment. 20 quarteras forment. 20 quarteras forment

Ítem té lo dit conductor dotze quarteras de ordi que ha de tornar lo últim any. 12 quarteras ordi

Ítem té dit conductor per llavor dotze quarteras vena. 12 quarteras vena [...] (ARM, protocol G-411, f. 82-88).

Els contractes d'arrendament dels segles XVIII-XIX registren aquesta explotació agrària com a rafal:

-1707, agost 21. Contracte d'arrendament del rafal la Torre (ARM, protocol LI-399, f. 134v-137v).

-1711, agost 15. Contracte d'arrendament del rafal la Torre (ARM, protocol LI-402, f. 93-96v).

-1734, setembre 23. Contracte d'arrendament del rafal la Torre (ARM, protocol LI-412, f. 61v-63v).

-1786, maig 18. Contracte d'arrendament del rafal la Torre i es Vidriers (ARM, protocol J-1598, f. 195-197v).

Vidriers, es. El barranc des Vidriers

No hem sabut esbrinar la motivació d'aquest enigmàtic topònim, el qual sembla esser un cognom, absent però del repertori onomàstic manacorí. Pareix un trasllat toponímic del terme municipal de Capdepera. En aquesta localitat el 1359 es documenta el molí del gorg del Vedrier (Artà, Capdepera).¹⁰ Altrament, el 30 d'abril de 1685, Francesc de Villalonga, donzell de Mallorca, arrendà a Gabriel Melis de Son Febrer del lloc de Capdepera, la seva possessió, anomenada lo Vidrier de pertinença de la possessió Canyamel, per quatre anys comptadors des de la passada festa de Sant Miquel. Ànnua mercè de 100 lliures, 2 quarteres de forment, 5 d'ordi i 5 de civada portades a les seves cases de la vila d'Artà (ARM, S-1296, f. 82).¹¹ Hem de recordar el conegudíssim topònim des Coll des Vidriers, per on passa la divisòria del terme municipal entre Son Servera i Capdepera.

Es tracta d'una possessió de pertinença de sa Vall de la Nou documentada l'any 1652:

-1652, juny 3. Inventari dels béns de Tomàs Torrella.

¹⁰ Antoni GILI FERRER (2005), «Toponímia medieval artanenca», a: *XVII Jornada d'Antroponímia i Toponímia*, Binissalem, p. 113-118.

¹¹ Antoni GILI FERRER (2003), *Artà en el segle XVII*, Palma: Documenta Balear, p. 225.

[...] Primo atrobam en dita heretat una possessió anomenada los Vidriers de pertinenças de la Vall de la nou ab ses casas que està arrendada a Juana Sbert viuda de Pere Sbert y Miquel son fill a temps de 3 anys contadors de la festa de Nostra Señora de agost 1651 en avant per ànnua mercè de 50 quarteras forment, 20 quarteras ordi y 10L y un parell de capons cada any tot portat a la casa major de la Vall de la nou, pagador a la festa de Sant Pere y Sant Pheliu y té los estims y llavors següents

Primo una egua gelada estimada quoranta lliuras. 40£

Ítem dos bous de lleurar estimats trenta vuyt lliuras. 38£

Ítem cinquanta bèstias de llana, açò és, 25 ovelles grossas y 25 añellas y añells. 50 bèstias de llana

Ítem cinquanta y sis quarteradas de goret, ço és, 26 quarteradas de 3 reyas, 4 quarteradas de dos reyas. 56 quarteradas de goret

Ítem té en dit arrendament per llavor 15 quarteras forment. 15 quarteras forment

Ítem deu quarteras ordi. 10 quarteras ordi

Ítem tres quarteres vena. 3 quarteras vena

Ítem una poltra estimada cinquanta y dos lliuras. 52£ [...] (ARM, protocol G-411, f. 82-88).

Les cases, actualment en ruïnes, d'aquesta explotació agrària estan situades al peu de l'enrocat d'un barranc secundari conegut com a barranc dels Vidriers, ubicat al costat de les cases de sa Vall de la Nou, el qual davalla del massís o mola de ses Comunes de Petra.¹² Podem visualitzar la ubicació de les cases en el mapa de ses Comunes de Petra delineat pel notari Montaner Cladera el 1776, per mor d'un plet entre particulars i els jurats de la vila de Petra (Andreu 2000, 128).

Els contractes d'arrendament dels segles XVIII-XIX registren aquesta explotació agrària com a rafal:

-1719, agost 1. Contracte d'arrendament del rafal es Vidriers (ARM, protocol LI-406, f. 88v-91).

-1734, maig 10. Contracte d'arrendament del rafal es Vidriers (ARM, protocol LI-412, f. 25v-28).

-1786, maig 18. Contracte d'arrendament del rafal la Torre i es Vidriers (ARM, protocol J-1598, f. 195-197v).

-1790, febrer 3. Arrendament de l'Església (Torre i Vidriers) i Puigsec (ARM, S-1599, 17-20v, notari Jaume Simó).

El nom d'aquesta explotació agrícola, coneguda com es Vidriers, sembla que amb els anys es va substituir per l'hort des Vidriers, ja que no l'hem tornada a localitzar individualment. Sobre els contractes efectuats a l'hort dels Vidriers, vegeu més amunt.

¹² Agraïm aquesta informació facilitada per l'amic Antoni Pascual.

Les rotes. La distribució de l'aigua

El territori estudiat registra dos tipus de rotes: les de secà, ubicades generalment al Puigsec i es Rafalet, i les situades al prat, juxtaposades al torrent. Aquest darrer conjunt de porcions amb les ampliacions corresponents han estat conegudes a través dels anys com rotes Velles, rotes Noves Velles i rotes Noves Noves. Individualment hem documentat la rota de la Senyora, la rota d'en Jai i la rota Llarga, de les quals desconeixem la ubicació.

El sistema hidràulic de sa Vall de la Nou, el qual té l'origen en la font de na Memòria, ha estat descrit pel magnífic treball de Sitjes Vilaró (2014, 54-60). La nostra aportació es limitarà a treure a la llum alguns dels pactes, reserves i condicions, registrats en els contractes d'arrendament, relatius als roters, com és ara la distribució de l'aigua, la neteja del torrent i de les síquies, etc. que els usuaris havien de complir escrupolosament:

-1798, agost 30. Contracte d'arrendament de la possessió de sa Vall de la Nou.

Més és pacta que vós, dit conductor, deureu mantenir neta la síquia qui abaxa del molí paperer per la Rota del Jay fins al torrent. (ARM, protocol S-1613, f. 418-420).

-1851, febrer 25. Contracte d'arrendament de la possessió de sa Vall de la Nou.

Que los roters en a qui subarrendareu las rotas, tan solament podran tallar lleña per formiguerar las rotas, dins el Puig Sech o dins lo Avall de la Nou, allà ahont los aseñalarà el meu garriguer o el meu representant. (ARM, protocol M-2443, f. 37-40).

-1851, febrer 25. Contracte d'arrendament de la possessió de sa Vall de la Nou.

Que será obligació de vós, dit conductor, també haver de escurar, tenir net y ben cuydat de la sua profunditat y amplària, com també axermat el torrent mestra, de dalt a baix, com igualment todas las síquias, tant de las rotas com de las damés, entrant en el mes de agost. (ARM, protocol M-2443, f. 37-40).

-1853, octubre 26. Contracte d'arrendament de la possessió de sa Vall de la Nou.

Dezè. Que el precitat conductor tindrà obligació de tallar, cada any, las cañas del barranch que queda espresat y estar-les, quant sia a son temps, dins las casas del predio lo Avall o dins las de la Torre, ben acondicionadas. També tindrà la de haver de escurar y tenir net, de la sua profunditat y amplària y ben axermat, el torrent mestre, de dalt a baix, en el mes de juliol, com igualment todas las síquias, tant de las rotas com de las damés de dit predio. (ARM, M-2445, ff. 394-399v).

No s'ha pogut determinar, tot seguint els registres dels contractes, la manera en què es distribuïa l'aigua a les terres de reguiu. En els documents s'entreveu que existia una pràctica per a la distribució de l'aigua en «los dias i horas acostumades segons és consuetut i pràctica». Vet ací alguns dels registres localitzats als contractes:

-1707, agost 21. Contracte d'arrendament de l'hort de la Torre i de l'hort Nou.

[...] Ítem ab lo present arrendament se vos dona facultat de pendre la aygua de la mitat de la síquia per regar dits orths, ço és, per regar lo hort de la Torre, los dimecres i dissabtes des de mitx dia fins post el sol y per regar lo hort Nou el dilluns y el divendres

també des de mitx dia fins post el sol, entenent-se sempre de mitja aygua [...]. (ARM, protocol LI-399, f. 125-128v).

-1786, maig 14. Contracte d'arrendament de l'hort Petit.

[...] Ítem és pacte que no podreu pendrer més aygua per regar que la que fins el dia de vui haveu presa, en los dias y hores que té aseñaladas dit hort, de que estau noticiós y sou sabedor, vós, dit conductor [...]. (ARM, protocol J-1598, f. 189-190).

-1826, gener 22. Contracte d'arrendament de la possessió de sa Vall de la Nou.

[...] Ítem és pacte que dit conductor no podrà tenir més que dotse horas de aygua cada vuit dias per regar los tres quartons que se li consedexen per tenir hortolisa per el seu consumo, ni tampoc podrà tenir amicjer en dit predio sens el permís de los señors principals [...]. (ARM, protocol M-2516, f. 6-8v).

-1851, febrer 5. Contracte d'arrendament de la possessió de sa Vall de la Nou.

[...] Segon, que vós, dit conductor, no podreu tenir més que dotse hores de aygua cada vuit dias per regar la terra per fer hortolisa y las aigües sobrants, después de haver regat y quedar satisfetas de aigües las rotas de reguiu, lo Hort Petit, molí Draper, la Rota de la Señora y corral anomenat de Memòria [...]. (ARM, protocol M-2443, f. 37-40).

-1853, desembre 20. Contracte d'arrendament de l'hort Petit o Talaia, l'hort dels Vidriers i la rota de la Senyora.

[...] Tercer. Que el referit conductor tindrà un dia de aygua per regar las suas terras o dinades cada semana y a més de esta, una nit de aygua també cada semana, el dimecres, per poder regar la citada rota anomenada de la Senyora [...]. (ARM, protocol M-2445, f. 498-502).

Els molins

Des del segle XIII es té constància dels dos molins ubicats a sa Vall de la Nou. Ambdós eren propietat de la família Torrella el 1652:

-1652, juny 3. Inventari dels béns de Tomàs Torrella.

[...] Ítem se ha trobat en dita heretat dos molins de aygua, ço és, un fariner y lo altre draper ab ses casas, en lo lloch de la Vall de la Nou y ab son tros de terra que tot està arrendat a Raphel Femenia a temps de 3 anys, contadors de 29 septembre 1651 en avant per ànnua mercè de 110£ cada any ab tres pagas iguals, ço a Nadal, a Pasqua de Resusrectió y a Sant Michel y un parell de capons y se le han donats los molins y casa tot condret ab se caldera, un parpal y un pich gros de tall, tot lo qual té de tornar condret de la matexa manera a la fi de dit arrendament [...]. (ARM, protocol G-411, f. 82-88).

Posteriorment, ja en el segle XVIII, es va construir el molí paperer. Exposarem a continuació un petit resum de les vicissituds d'aquests tres molins, dels quals va presentar el qui subscriu sengles comunicacions a les Jornades d'Estudis Locals de l'any 2016 i 2019, respectivament.

Molí Fariner / molí Sucre

Es tracta del molí fariner conegut actualment com a molí sucre, ubicat entre el molí paperer i les cases de sa Vall. En estat ruïnós, solament resta un tros de paret i són encara visibles tres anelles que formaven part de la torre del cup. Deu el seu nom al fet que en època més recent va ser utilitzat per a moldre garroves i obtenir sucre.

Molí Draper / Can Granot

Conegut actualment com a molí rober, estava ubicat a les cases conegudes actualment com a Can Granot. Es tracta del molí jussà de l'època medieval. Encara resten alguns elements visibles del molí; el més significatiu és la columna del cup formada per anelles de marès o pedra, reutilitzada en la construcció d'un porxo obert al costat de la casa. Antigament era fariner i fou reconvertit en draper probablement en el segle XVI-XVII. Respecte del nom actual, can Granot, és presumiblement, el malnom de Nadal Ferragut Oliver àlies Granot, o d'algun dels seus descendents, natural de Felanitx i domiciliat a Manacor. El 1801 vàrem localitzar aquest personatge en una acta de compravenda dels polls (*Populus alba*) de la possessió de Son Roca (Petra).

Molí Paperer

Es va construir a instàncies de Marc Antoni Cotoner i Sureda de Vivot, marquès d'Ariany (1665-1749), propietari de sa Vall de la Nou. El molí es va començar a construir el 1703 i el primer contracte d'arrendament va ser el 1705, als paperistes que l'havien construït, naturals de Gènova (Itàlia). Durant més d'una centúria fou l'únic molí paperer de Mallorca. No sabem fins quan va estar en funcionament, un contracte d'arrendament de la possessió de la Vall de la Nou de l'any 1859 ens revela en el pacte 12è, el qual tracta sobre el repartiment d'aigua de la font, que el molí no funcionava.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AGUILÓ, Cosme; PASQUAL, Antoni (2011). «La Font d'Albassalba, el refugi d'un antropònim medieval». A: *XXIV Jornada d'Antroponímia i Toponímia*. Palma: Universitat de les Illes Balears.
- AGUILÓ, Cosme (2023). *De noms i de llocs: Estudis de toponímia de les Illes Balears i més enllà*. Palma: Documenta Balear. (Arbre de Mar, 86)
- ALCOVER, Antoni Maria; MOLL, Francesc de Borja (1980). *Diccionari català-valencià- balear*. Palma: Moll.
- ANDREU GALMÉS, Jaume (2000). *L'Ordinació de Petra, any 1300*. Petra: Ajuntament de Petra.
- (2004). *Fonts i sistemes hidràulics tradicionals a Petra*. Palma: Consell de Mallorca. (Conèixer el patrimoni; 2)
- CALDENTY BRUNET, Joan (2002). «Sa Vall de la Nou: un punt d'interès geogràfic del terme de Manacor». A: *II Jornades d'Estudis Locals de Manacor*. Manacor: Ajuntament de Manacor.
- CANUTO BAUÇA, Francesc (1999). «Genèrics toponímics del Pla de Mallorca». A: *XIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia (Sant Joan, 1999)*. Palma: Universitat de les Illes Balears, p. 231-236.
- (2000). «Alqueries i rafals del terme de Sant Joan (s. XIII-XVI)». A: *Sant Joan, una vila set vegades centenària (1300-2000)*. Sant Joan: Col·lectiu Teranyines. (Monografies santjoaneres; 11), p. 179-228.
- (2016). «El molí paperer de sa Vall de la Nou a través dels contractes d'arrendament (s. XVIII-XIX)». A: *IX Jornades d'Estudis Locals de Manacor*. Manacor: Ajuntament de Manacor, p. 235-255.
- (2019). «El molí fariner i el molí draper de la Vall de la Nou a través dels contractes d'arrendament (s. XVIII-XIX)». A: *X Jornades d'Estudis Locals de Manacor*. Manacor: Ajuntament de Manacor, p. 135-157.
- CARBONERO GAMUNDÍ, Maria Antònia (1992). *L'espai de l'aigua: Petita hidràulica tradicional a Mallorca*. Palma: Consell Insular de Mallorca.
- GRIMALT GELABERT, Miquel (1990). *Els torrents de Manacor*. Manacor: Ajuntament de Manacor. (Així és Manacor; 2)
- GILI FERRER, Antoni (2003). *Artà en el segle XVII*. Palma: Documenta Balear.
- (2005). «Toponímia medial artanenca». A: *XVII Jornada d'Antroponímia i Toponímia*. Binissalem, p. 113-118.
- GINARD BAUÇA, Rafel (1970). *Cançoner Popular de Mallorca*. Volum III. Mallorca: Moll. (Els Treballs i els Dies; 6)
- MASCARÓ GALMÉS, Martí [et al.] (1999). *Els Regants de sa Vall de la Nou*. Manacor: Ajuntament de Manacor. (Així és Manacor; 6)
- MOREY, Antònia; JOVER, Gabriel (coord.) (2012). *Les possessions mallorquines: passat i present*. Mallorca: Govern de les Illes Balears, Conselleria d'Educació, Cultura i Universitats.
- ROSSELLÓ VAQUER, Ramon (1978). *Història de Manacor: segle XIV*. Palma: Gràfiques Miramar.
- SALAMANCA, Miquel (2007). «Sarrià, una ullada al passat agrícola de Palma a través dels noms de lloc de la possessió més gran d'Establiments». A: *XX Jornada d'Antroponímia i Toponímia (La Real, 2007)*. Palma: Universitat de les Illes Balears, p. 13-26.
- SITJES VILARÓ, Eugènia (2006). «Les ampliacions modernes del sistema hidràulic de sa Vall». A: *IV Jornades d'Estudis Locals de Manacor*. Manacor: Ajuntament de Manacor.
- (2014). «Per camins de terra i d'aigua. Estudi de Manacor i Sant Llorenç des Cardassar en època andalusina i fins just després de la conquesta de Jaume I (1229-1230)». *MUSA: Revista del Museu d'Història de Manacor*, núm. 9. Manacor: Museu d'Història de Manacor.